

อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทย
และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น

นางสาวสายวรรณ น้อยนิมิตร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2542

ISBN 974-333-750-4

ลิขสิทธิ์ของ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ATTHAKHATHA JATAKA : A STUDY AS THAI DIDACTIC TEXT
AND THE RELATION TO OTHER DIDACTIC LITERATURES

Miss Saiwaroon Noinimit

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 1999

ISBN 974-333-750-4

สายวรุณ น้อยนิมิตร : อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์
กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น (ATTHAKHATHA JATAKA : A STUDY AS THAI DIDACTIC TEXT AND
THE RELATION TO OTHER DIDACTIC LITERATURES) อ.ที่ปรึกษา: รศ.ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต
อ.ที่ปรึกษาร่วม : ศ.ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา 475 หน้า ISBN 974-333-750-4

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดกในฐานะเป็นวรรณคดี
คำสอนของไทย และศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น

ผลของการศึกษาสรุปว่า คนไทยรู้จักอรรถกถาชาดกอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยทวารวดีมาแล้วและมีภาพ
สลักลายเส้นรวมทั้งคำอธิบายประกอบภาพชาดกในสมัยสุโขทัย ต่อมาในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ มีอรรถกถาชาดกที่
รู้จักแพร่หลายและมีชื่อเสียงมากคือ เวสสันดรชาดกและทศชาติเรื่องอื่นๆ อรรถกถาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ 547 เรื่อง
ได้แปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2483 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ตัวบทอรรถกถาชาดกจึงเป็น
ศาสนนิทานที่คนไทยรู้จักมานานและเป็นวรรณคดีไทยที่ได้ต้นเรื่องจากภาษาบาลี

อรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับตั้งแต่ชนชั้น
ปกครองจนถึงทาส และมีเนื้อหาคำสอนครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น ซึ่งประกอบด้วยคำสอนที่เป็น
หลักในการดำเนินชีวิตและคำสอนปลีกย่อย คำสอนที่เป็นหลักสำคัญได้แก่ หลักในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น
การครองเรือน การปกครองและการรับราชการ สาระคำสอนเหล่านี้ตรงกับสาระในวรรณคดีคำสอนของไทย อรรถกถา
ชาดกยังมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างเรื่องเพื่อสอน โดยเฉพาะการแสดงหลักธรรมที่เป็นเรื่องเปรียบเทียบหรือเป็น
อุทาหรณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นนิทานสาธกในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น อรรถกถาชาดกจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดี
คำสอนของไทย และจัดเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยเรื่องหนึ่ง

อรรถกถาชาดกมีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณคดีไทยหลายด้าน ได้แก่ ด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน
ซึ่งเป็นแหล่งรวมคำสอนที่เน้นให้ประพฤติตนเป็นคนดีและให้รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนในสังคม อันสอดคล้องกับหลัก
"กรรม" ของพุทธศาสนา คำสอนดังกล่าวได้อบรมกล่อมเกล่าจริยธรรมแก่คนทุกระดับในสังคมไทยด้วยกลวิธีการสอน
แบบนิทาน อรรถกถาชาดกยังมีคุณค่าในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกที่แต่งในประเทศไทย รวมทั้งชาดกพื้น
บ้านในท้องถิ่นต่างๆ ทั้งรูปแบบและเนื้อหาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ และยังมีความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อ
องค์ประกอบของวรรณคดี โดยเฉพาะเนื้อเรื่อง อนุภาคต่างๆ และตัวละครให้แก่การสร้างสรรควรรณคดีไทยอีกด้วย

อรรถกถาชาดกนับเป็นวรรณคดีคำสอนของไทย ที่อธิบายความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อย่างเป็นเหตุและผล
ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความคิดและความเชื่อของคนในสังคมไทยมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

ภาควิชา ภาษาไทย
สาขาวิชา ภาษาไทย
ปีการศึกษา 2542

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

C810043 : MAJOR THAI LANGUAGE

KEY WORD : ATTHAKHATHA JATAKA / DIDACTIC LITERATURE

SAIWAROON NOINIMIT : ATTHAKHATHA JATAKA : A STUDY AS THAI DIDACTIC TEXT AND THE RELATION TO OTHER DIDACTIC LITERATURES. THESIS ADVISOR : ASSO.PROF. CHOLADA RUENGRUGLIKIT,Ph.D. CO-ADVISOR : SAKSRI YAMNADDA,Ph.D. 475 pp. ISBN 974-333-750-4

The thesis aims at studying Atthakhatha Jataka (Jāṭakap̄ṭhakat̄hā) as Thai didactic literature in order to see its value and significance as well as its relation to other Thai texts of didactic literature.

The result of this study reveals that Atthakhatha Jataka has been widely known since the Dvaravati period. The stone engraving of the stories from Jataka with explanation is also found during the Sukhothai period. By the Ayutthaya period, it is found that the most popular jatakas are "vessantarajataka" and the other stories in "Dasajataka"(the last ten jatakas) from Atthakhatha Jataka. Their popularity continues upto the Ratanakosin period. The complete translation of Atthakhatha Jataka of the National Library version was done during the reign of King Ananda Mahidol in 1940. Then , Atthakhatha Jataka is widely known among the Thais as religious stories which become Thai literature from Pali origin.

The stories in Atthakhatha Jataka aim at teaching people the principles of living, of treating others, of family life, of ruling and serving the country .These principles are likewise emphasized in several Thai didactic texts.

The outstanding feature of Atthakhatha Jataka is the use of various kinds of parables that teach and explain Dharma. This characteristics has a great influence on the creation of demonstrative tales in other Thai texts of didactic literature.

As a Thai didactic text, Atthakhatha Jataka is most valuable as a thesaurus of didactic tales which are influential for all Thais at all time, especially the teaching at the code of behaviour in Thai society which is in accordance with the principle of "Karma" in Buddhism. Moreover, Atthakhatha Jataka is also the prototype of other jatakas originated in Thailand .Atthakhatha Jataka is also rich resource of Thai literary creation both for the stories, the characters and the main ideas. The explanation of the principle of Karma which is very prominent in the Atthakhatha Jataka has made this text one of the most important literary texts cherished by the Thais upto the present time.

ภาควิชา ภาษาไทย
สาขาวิชา ภาษาไทย
ปีการศึกษา 2542

ลายมือชื่อนิสิต..... สิวรรณ นอนิมิต
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา..... ชอลดา รุ่งเรืองสิทธิ์
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม..... สกสริ ยมนัดดา

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรัชชลิขิต และศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้กรุณาสละเวลาให้คำแนะนำอันมีค่าและตรวจแก้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนลุล่วงไปด้วยดี พร้อมทั้งให้กำลังใจด้วยความรักและความเมตตา เอาใจใส่อยู่เสมอ

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชชมนณี ผู้กรุณาสละเวลาให้ความรู้และข้อคิดที่เป็นประโยชน์ ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิยมานเหมินทร์ รองศาสตราจารย์ ดร.สุนันท์ อัญชลินุกูล และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำและตรวจแก้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ที่กรุณาชี้แนะแนวทางและจุดประกายความคิดอันเป็นประโยชน์ในการทำวิจัย พร้อมทั้งให้กำลังใจมาตลอด

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้กรุณาแบ่งเบาภาระงานสอนตลอดระยะเวลาศึกษาในระดับปริญญาตรีบัณฑิต และถามถึงความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ด้วยความรักและห่วงใยสม่ำเสมอ

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหากิตติศักดิ์ โมตรีจิต อุบาสิกาวิมุตติยา (สุภาพรรณ ฌบางช้าง) และรองศาสตราจารย์ ประทีป ชุมพล ที่กรุณาสละเวลาให้คำปรึกษา ให้เอกสารข้อมูล พร้อมทั้งให้กำลังใจในการทำงานด้วยความเมตตาอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์รุ่งอรุณ ทีฆชุนหเถียร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธเนศ เวศร์ภาดา อาจารย์เทพี จรัสจรุงเกียรติ อาจารย์ธีรนุช ไชคสุวณิชและอาจารย์สมชาย สำเนียงงาม กัลยาณมิตรที่ได้แลกเปลี่ยนสนทนา ให้ข้อคิดและปลุกปลอบขวัญกันเสมอมา

ขอบคุณเพื่อนๆ น้องๆ และศิษย์รักหลายคนที่คอยให้ความช่วยเหลือและถามถึงความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณพี่บุญลือที่ช่วยดูแลแม่แทนผู้วิจัยเป็นอย่างดี

และขอมอบวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นเครื่องสักการะพระคุณของแม่ ผู้รอคอยความสำเร็จของลูกมาเนิ่นนาน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่	
1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	12
1.3 สมมุติฐานของการวิจัย	12
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	13
1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น	13
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	13
1.7 วิธีดำเนินการวิจัย	13
2 ภูมิหลังของอรรถกถาชาดกและสถานะของตัวบท	14
2.1 ความหมายของ ชาดก และ อรรถกถาชาดก	15
2.2 ความเป็นมาของอรรถกถาชาดกในดินแดนไทย	20
2.2.1 อรรถกถาชาดกก่อนสมัยสุโขทัย	21
2.2.2 อรรถกถาชาดกในสมัยสุโขทัย	26
2.2.3 อรรถกถาชาดกในสมัยอยุธยา	31
2.2.4 อรรถกถาชาดกในสมัยธนบุรี	35
2.2.5 อรรถกถาชาดกในสมัยรัตนโกสินทร์	36
2.3 การแปลอรรถกถาชาดก	39
2.4 วรรณคดีชาดกในประเทศไทย	42
2.5 สถานะของตัวบทอรรถกถาชาดก	47

บทที่	หน้า	
3	สาระคำสอนในอรรถกถาชาดก.....	49
3.1	หลักในการดำเนินชีวิต.....	50
3.1.1	การมีปัญญา.....	50
3.1.2	การทำความเพียร.....	59
3.1.3	คุณและโทษของวาจา.....	62
3.1.4	คุณและโทษของการไม่ประมาณตน.....	66
3.1.5	คุณของการมีความอดทน.....	72
3.1.6	คุณของการรู้กาลเทศะ.....	74
3.2	หลักในการปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น.....	76
3.2.1	การให้ทาน.....	76
3.2.2	การรู้จักเลือกคบมิตร.....	81
3.2.3	การมีความกตัญญู.....	84
3.2.4	การให้ความเคารพผู้อื่น.....	89
3.2.5	การมีความสามัคคี.....	90
3.3	หลักในการครองเรือน.....	92
3.3.1	หลักการทั่วไปของการครองเรือน.....	92
3.3.2	หลักปฏิบัติในการเป็นภรรยาหรือสามีที่ดี.....	95
3.4	หลักในการปกครอง.....	106
3.4.1	ธรรมะของพระราชา.....	107
3.4.2	พระจริยวัตรของผู้ปกครองแผ่นดิน.....	119
3.5	หลักในการรับราชการ.....	122
3.5.1	การปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์.....	123
3.5.2	การวางตนในฐานะข้าราชการ.....	124
3.6	หลักในการถือเพศบรรพชิต.....	128
3.6.1	การดำเนินชีวิตเป็นนักบวช.....	129
3.6.2	การระมัดระวังสตรีเพศ.....	134

บทที่	หน้า
4 กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อสอนในอรรถกถาชาดก.....	140
4.1 การสร้างเรื่องที่เน้นหลักธรรมเพื่อสอน.....	141
4.1.1 การเสนอหลักธรรมเพียงประการเดียว.....	141
4.1.2 การเสนอหลักธรรมหลายประการ.....	147
4.2 การสร้างเรื่องที่เน้นพฤติกรรมของตัวละคร.....	153
4.2.1 การเน้นพฤติกรรมของพระโพธิสัตว์.....	154
4.2.2 การเน้นพฤติกรรมของพระเทวทัต.....	158
4.2.3 การเน้นพฤติกรรมของพระโกกาลิกะ.....	162
4.2.4 การเน้นพฤติกรรมของพระโลลูทายี.....	164
4.2.5 การเน้นพฤติกรรมของพระโลสกะ.....	165
4.2.6 การเน้นพฤติกรรมของพระอานนท.....	166
4.2.7 การเน้นพฤติกรรมของอนาถปิณฑกเศระฐฐ.....	167
4.3 การสร้างเรื่องที่เน้นการนำเสนอเรื่อง.....	170
4.3.1 การสร้างเรื่องให้น่าติดตาม.....	170
4.3.2 การเล่าเรื่องซ้อนเรื่อง.....	177
4.3.3 การขมวดปมเรื่องด้วยเหตุการณ์ซ้ำๆ.....	185
4.3.4 การเสนอเรื่องเกี่ยวเนื่องกัน.....	188
4.3.5 การเสนอเรื่องด้วยการอ้างถึง.....	191
4.3.6 การตั้งชื่อเรื่อง.....	196
4.4 การสร้างเรื่องที่เน้นการใช้ความเปรียบ.....	199
4.4.1 การใช้ความเปรียบเพื่อพรรณนาภาพ.....	200
4.4.2 การใช้ความเปรียบเพื่อพรรณนาความรู้สึก.....	205
4.4.3 การใช้ความเปรียบเพื่ออธิบายหลักธรรม.....	208
4.4.4 การใช้ความเปรียบเพื่อโยงความหมาย.....	210
5 ความสัมพันธ์ระหว่างสาระคำสอนในอรรถกถาชาดกกับ	
 สาระคำสอนในวรรณคดีคำสอนของไทย.....	216
5.1 สอนหน้าที่และจริยธรรมของชนชั้นปกครอง.....	217
5.1.1 สอนหน้าที่และจริยธรรมของกษัตริย์.....	217
5.1.2 สอนหน้าที่และจริยธรรมของข้าราชการ.....	227

บทที่	หน้า
5.2 สอนการดำเนินชีวิตแก่บุคคลทั่วไป	234
5.2.1 สอนการปฏิบัติต่อตนเอง	234
5.2.2 สอนการปฏิบัติต่อผู้อื่น	246
5.2.3 สอนการครองเรือน	250
5.3 สอนหลักธรรมแก่คนในสังคม.....	262
5.3.1 สอนเรื่องการทำบุญและรักษาศีล.....	262
5.3.2 สอนเรื่องกฎแห่งกรรม.....	265
6 คุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดก	272
6.1 คุณค่าและความสำคัญในด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน.....	273
6.1.1 คุณค่าและความสำคัญในด้านเนื้อหาและแนวคิด.....	273
6.1.2 คุณค่าและความสำคัญในด้านการอบรมจริยธรรมแก่บุคคลต่างๆ	276
6.1.3 คุณค่าและความสำคัญในด้านกลวิธีการสอนด้วยนิทาน.....	278
6.2 คุณค่าและความสำคัญในด้านที่ต้นแบบของวรรณคดีชาดก.....	280
6.2.1 วรรณคดีชาดกในภาคกลาง.....	280
6.2.2 วรรณคดีชาดกในภาคเหนือ.....	288
6.2.3 วรรณคดีชาดกในภาคอีสาน.....	293
6.2.4 วรรณคดีชาดกในภาคใต้.....	295
6.3 คุณค่าและความสำคัญในด้านที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดีไทย เรื่องอื่นในสมัยหลัง	297
6.3.1 วรรณคดีที่น่าจะได้รับโครงเรื่องจากอรรถกถาชาดก.....	298
6.3.2 คุณค่าและความสำคัญในการอ้างอิงเนื้อเรื่อง.....	311
6.3.3 คุณค่าและความสำคัญในการอ้างอิงชื่อและเนื้อเรื่อง.....	318
6.3.4 คุณค่าและความสำคัญของการอ้างอิงถึงตัวละคร.....	327
7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	335
รายการอ้างอิง.....	339
ภาคผนวก	354
ภาคผนวก ก. ตารางแสดงสาระคำสอนในอรรถกถาชาดก 547 เรื่อง	355
ภาคผนวก ข. เรื่องย่ออรรถกถาชาดก 547 เรื่อง	391
ประวัติผู้วิจัย	475